

השאלה היהודית או על הזהות

מתוך הפרק "התיק האישי" שבספרו **אמנות הנכחד – אסתטיקה, מלחמה והשוואה**¹

השאלה היהודית או על הזהות

"כן" – אמרתי – "אני יודע מי זה היהודים. הם מדברים בשפה זרה, עוברים מארץ אחת לשנייה וגונבים ילדים. הם בדיוק כמו הצוענים הגנבים..." אבא הסמיק. אמא נתנה בי מבט דואב, מחייכת במבוכה: "אבא שלך יהודי" שאלות בסדר גודל ענק התכווצו בתוכי. הייתי בן אחת-עשרה. הפחד שדבק ביהודים לכלי הרפות בימי גלותם הראשונית ובתקופה ההלניסטית היה פן ילדם יגדל להיות "עם הארץ" – אדם גם שאינו יודע את התורה או גרוע מזה, אפיקורס – משמע כופר ציני המפנה עורף לדת היהודית לטובת ספקולציה רציונליסטית על משמעות הקיום. בשני המקרים ריחפה סכנה זו על היחיד לא רק מחשש פן לא ידע דבר על המצוות והמסורת ויאבד את המודעות ביחס לעברו. את שאלת הזהות הקלאסית 'מי אתה?' עִם-הארץ לא יבין, ואילו האפיקורס – תחת התשובה המסורתית, כלומר "אני בנו של אבי" (יצחק בן אברהם) – יענה "אני הוא אני" שפירושו, כמובן, "אני כשלעצמי, נובע מעצמי ובורא את עצמי על ידי הבחירה שלי ובתוקף פעולתי" – אומר הסוציולוג האמריקאי דניאל בל.² בשני המקרים מדובר באדם המפקיר את זהותו. בתוך כך שם הבור את מבטחו באי ידיעה, והחכם – בידיעה. אבל היוכל כל אחד משניהם, ולו גם בניגוד לרצונו, לחמוק מן "הגורל היהודי" שלו? להסתגל באופן מלא ושלם למצבו החדש בלי להתנסות בהמון מצבים מביכים, בלי לחוות השפלה ולהרגיש מועקה? ובכלל, היוכל מישוהו לדבוק בנחישות ב"יחודו הלאומי" בלי לקבל על עצמו את התוצאות הכרוכות בהתבדלות מעיקה? או שלמרות הכל אפשר להסתגל בלי לאבד את עצמיותך? מבחינתו של שום יהודי אין אלה שאלות אקדמיות. הן מהוות חלק בלתי נפרד מעצם קיומו ומבעיות ההגדרה העצמית שלו. שאלת הזהות היא ממילא שאלת יסוד של קיום היחיד, עצמיותו וייחודיותו. בעניין זה יש ליהודים שפע של ניסיון דרמטי.

*

את בני משפחתי לקחו מביתם לאור היום. איני מפחד. לא היתה ואין לי סיבה לכך. ורק לרגעים אני חש במורא כשאני חושב על כך שאת מי שאני שייך אליהם הובילו דרך רחובות אילמים. שום מחאות או בקשות לא יכלו לעזור להם. סבא השאיר לבני המשפחה הנעדרים מסר: "לקחו אותנו למחנה. בואו בעקבותינו." סבא שלי היה איש של אמונה וחוק, אדם שדגל בהגינות וצדק. האם עודנו מובל בדרכי החושך? הסבל נותר גם לאחר שהקורבן נעלם. אין הוא חדל להציק באמצעות הזיכרון על מה שעלול לקרות גם לאחרים. הזיכרון הזיכרון הוא מסד שהזהות בנויה עליו, שכל ממדי הזמן מתמצים בו. אפילו מה שלא קרה לנו. אולי משום כך אני לפעמים מרגיש געגוע

¹ UMJETNOST UNIŠTENOG, estetika, Zagreb, Izdanja Antibarbarus, 2005

ראיתי מימי.

*

ברדיו הודיעו ששורר שקט וכי אפשר לצאת אפילו לַגְרֵבְיֶצְהָ.³ רעייתי דְמִינָה רוצה לבקר את אמה. אנו הולכים ברחוב המרשל טיטו. בחור שמן האוחז ברובה אומר לי לא ללכת לשם ("סבלנות, עוד כמה ימים..."), וחברו, שהכיר אותי מאיזה מקום, אומר "שמך דרגאן, אז אתה יכול..." בצדו השני של הגשר טנק שרוף, רחוב ריק. דממה. בצומת שלפני מסעדת "הָאָרִי", מאחורי שקי החול, נשמעת צעקה: "עמוד!" אני מרים ידיים, כמו החייל לאות כניעה, כפי שראיתי בסרטים. "לאן 'תה הולך?" מגחך אלי אחד גבוה, שפיו חסר כמה שיניים. אני מסביר. "ישר למפקדה!" בפתח המפקדה עומדים כמה קצינים, משופם אחד הנושא דרגת אלוף-משנה משגר שליח אל המפקד. יוצא אדם עם צלקת על פניו. דְמִינָה מסבירה לו שברצונה לבקר את אמה. "את, גבירתי, תזדרזי, יש לך חמש דקות, אבל הוא שיישאר פה... למה אתם יורים עלינו מהמרכז המסחרי?" אני אומר שזה לא אני. "אנחנו הצבא היוגוסלבי, אנחנו כאן שומרים על כולם, על הקרואטים ועל המוסלמים..." "אני לא קרואטי ולא מוסלמי" השתמשנו רק בשלושה כלי נשק, את כולכם אנחנו ניישר עם האדמה! איפה אתה גר?" "שם במרכז, ליד הגן הציבורי..." אני ננמע מלציין שזה ליד בניין המשטרה. "אנחנו בחורים קשוחים" הוא מוסיף עוד משהו, אבל הפסקתי להקשיב לדבריו. אני רק מניד בראשי: חושש שמא צפה אמש בטלוויזיה, כי שם דיברתי נגד "המשחררים" האלה, והתחלתי לחשוש שיהרוג אותי. בהזיותי עלה בדעתי שהחיים כשלעצמם חסרי משמעות. הרגשת שיתוק גופני וריקנות, כאילו נטשתי את גופי. דְמִינָה אומרת לי שאיזו זקנה שעברה פה הלילה בקול רם את החיילים. אינני זוכה. ואז המפקד מורה לנו ללכת. "מהר!" הם יהרגו אותנו מהגב... כשעברנו את הגשר, זקן קטן קומה חבוש כובע מצחייה שואל אם יוכל לעבור לצד השני, אבל הבעת פני משכנעת אותו לוותר ולסגת... את המפקד הוא ראייתי פעם נוספת, אבל זה היה בחדשות ה-BBC.

ביסוד ההשפלה שאדם חווה עומדת שלילת החירות. בכל מלחמה הופכת שאלת חירותו של אדם לשאלה המכריעה את גורלו. אף שנאמר לו שעליו להתאזר בסבלנות בימי המאבק הכולל – וגם אין לו ברירה – רבים בסרטינו החלו עם הזמן להטיל ספק באפשרות קיומה של חירות כלשהי בתקופת המצור. ממילא חירות היא תביעה ולא דווקא הישג. מי שטוען כי התממשה – אלה הרודנים ונתיניהם. להיות בן חורין אין פירושו להתנהג בהתאם להכרח, כי אם באופן ההולם את הדרישות העמוקות ביותר של האדם כבן אנוש. ובמלחמה מעטים מסוגלים לכך. נהפוך הוא. בזמנים כאלה אדם נתון ללחץ גדל והולך של תנאים בלתי נסבלים, המאיימים להפוך אותו ליצור הרוס וחסר אמון. אחד העיוותים הכרוכים בחיים המתנהלים בבית סוהר הוא שעם הזמן האסיר כמעט שוכח את קיומם של השומרים ומתחיל לחשוש מפני חבריו לצרה. לאחר מכן הוא מפסיק לשים לב לגבול שנכפה עליו, לחישוק המצור. הוא מתחיל לחשוב שהגבול הכפוי הוא "גבול העולם" וכי מה שקורה לו רלוונטי לכל העולם. ושמשהו אחר כמעט שאינו קיים. רק כאשר השלילה עוברת כל סייג של כבוד אנושי תופס האסיר שהגבול הכפוי הוא אשר מבדיל בינו לבין העולם והחירות. והוא תופס שאת המצור הזה עליו לפרוץ בכל מחיר.

אין עוד פחד. אדישים לגוף הפרטי, אדישים למוות. רבים חסרים כוח אפילו להשמיע זעקה, אחרים מביעים רצון ליהרג, "כדי שהזוועות ייפסקו", אבל האין בפטאליות ביטוי לחוסר האונים האנושי? אנו משלימים על נקלה עם העובדה, שכולנו מתים אף שטרם וידאנו את מותנו שלנו (אלוהים הוא רוצח תמים?). אבל דוחים אפשרות שהדבר יקרה כפועל יוצא מרצון הזולת.

³ Grbavica – רובע בסרטינו שבמלחמת שנות התשעים התנהלו בו קרבות דמים.

נקלעתי אל ארץ זרה, נעמדתי בתור, מסרתי את הדרכונן. עכשיו אני אחד מהגרים הבלתי רצויים. אני אחד מהם, ומתבייש לדבר על עצמי או שמא: כשאני מדבר על עצמי אני מדבר גם על הזולת, וכדברי על הזולת, גם על עצמי אני מדבר... פליט אינו רצוי לאיש וכשום מקום אין מברכים על בואו. אדם חסר מולדת מיותר בכל מקום. הפליט מאבד לא רק את ארצו, אלא כל ארץ שהיא. אף שטוענים שבמקרה היהודים ישראל יוצאת דופן וכי שם ביחס לצברים המהגר נחשב תמיד לעולה מבחינת מוצאו, שפתו והזכויות המוקנות לו, ובכללן שירות צבאי או השתתפות בחיים הפוליטיים. קשה יותר בתרבויות בעלות תודעה לאומית מובהקת, כמו צרפת או פולין, שבהן אין המהגר מתקבל בברכה, למעט במקרים שהוא נחשב כעולה על המקומיים. בעיית הפליטים נוצרה עם הקמתן של מדינות ריבוניות (בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים), שבהן המהגר אינו חסר זכויות אך לעולם גם לא שווה זכויות, כי על פי טבעו אין הוא יכול להיות "שווה" למארחיו בני המקום. הוא אדם שזה מקרוב בא ועלול להפר את הסדרים הקיימים ולגרום לתוהו ובוהו, ובימי משבר כלכלי הוא מהווה עול נוסף על הכלכלה הכושלת.

פעם היתה לנו מולדת וחשבנו שכך ראינו.
הבט באטלס ושם תמצא את המולדת.
עכשיו לא נוכל שמה, יקירתי, שמה לא נוכל.

ברחתי מהבית, נדדתי ברחובות, לאחר מכן התחרטתי וחזרתי. זה היה מזמן, לפני זמן רב. אינני מתלונן עוד על כלום, ואני יודע: אין חזרה. או שלפחות כרגע אין אפשרות לכך. משרטטים מפות חדשות, מכינים הוצאה מחודשת של אטלסים. מבחינתם של רבים המולדת אינה קיימת עוד אפילו על המפה; יוגוסלביה איננה, גם בוסניה השלמה איננה עוד. מחר בקרואטיה אומר לי שבארצו אני נחשב כיום לזר, ולא חשוב שמדינה חדשה זו היתה פעם חלק מיוגוסלביה, שהורי אמי נולדו בה, שאני מדבר בשפתם, שהיתה לי פה דירה. במולדתי לשעבר - אני פליט. זר ונוכרי - בארץ אבותי. ומה עם אלה שבעירם, סראייבו, ברחו מצד אחד אל השני ובמרחק מאה מטרים מבתם חיו כפליטים עלובים, נרדפים וחסרי בית.

בבית הקברות הכפרי צומח טקסוס זקן.
מדי אביב הוא חוזר ופורח;
דרכוננים ישנים לא יצלחו, יקירה, דרכוננים ישנים לא יצלחו.

עד מהרה מאבדים המסמכים הישנים את תוקפם ואין איש הרוצה, או מסוגל, לחדשם. יש אמנם הזדמנויות. לא מזמן קיבלו כלבים אישורי נסיעה, אבל הם נולדו כאן והם בני בית אהובים, ואין ספק שלעתים קרובות הם אפילו טובים מבעל החיים האנושי. "אכתוב ספר על איזה מדורי גיהנום העבירו אותי כדי לקבל מעמד של פליטה", אומרת אשה מגאנה. מי יתעניין בספר כזה? מה שמציק יותר הוא ההבנה שפליט הופך עד מהרה לאדם חסר זהות. אפילו כשהוא מדבר על מקצועו הוא חש לא בנוח; איך יציג את עצמו עכשיו: הנני או הייתי...? - I am not a human being any more - אני חושב, בהשלמה רגעית. למעטם בלבד עשוי העתיד להבטיח משהו. אמנם, אפילו איינשטיין היה פליט, אבל הוא בכל זאת היה איינשטיין!

הקונסול הלם באגרופו בשולחן ואמר:
"אם אין לכם דרכון, רשמית אתם מתים!"
אבל אנחנו עדיין חיים, יקירה, אנו עדיין חיים.

פליטים אינם ברברים, גם לא תוקפים, לא נטע זר, גם לא מהגרים לא חוקיים, ובכל זאת הם קצת מכל אלה. הם אזרחים מיוחדים, שכל החוקים, הנהלים והכללים חלים עליהם, אבל כל אחד מהם מדחיק אותם במידה

*

מסביבי הכל בוער, ריח המוות מזדחל לכל מקום. האם חטא הוא, לכתוב בזמנים כאלה? האם חטא הוא לבקש הסחת דעת, ולו רגעית בלבד? אני חייב לכתוב. הכתיבה עכשיו, כמו תמיד, היא סימן של התנגדות לחוסר המשמעות, לטירוף, לחידלון. היא מהווה הוכחה לקיומי. אלולא כן עצם עובדת היותי בחיים היתה בבחינת חטא, ואפילו העובדה שבכלל נולדתי. גם כשהבית נחרב איני יכול שלא לחשוב על cogito. כל אדם נעשה למה שכבר היה, כל אחד נשאר מה שהנו. אמנם אין האדם יוצר את נסיבות חייו בכללן, כשם שלא הנסיבות יוצרות אותו. משום כך אני מטיל ספק בניסיון להצדיק מה שקורה על ידי צירוף הנסיבות, המצב וסדרי הדברים, ובוודאי שאין בהם כדי להצדיק את מעשה הפשע. מי יציע מחר "הייתי חייב..." "כאלה היו הזמנים..." "מילאתי את תפקידי..." (האם זה מתפקידו של מישהו להיות פושע?) מי יאמץ מחר את מוחו להצדיק רצח של חפים מפשע, מי יתאמץ לשכנע אותנו שאנשים נרצחו כדי להיטיב עמנו? רוצח נעשה מי שהיה רוצח בחשאי, רק שעכשיו "הנסיבות" התיירו לבטא בגלוי את טבעו האמיתי. הפושע איננו, כמובן, רק מי שמבצע אלא גם מי שמסית אותו לביצוע הפשע. בקלות יתרה שוכחים שאידיאולוגיה שלמה עשויה להיות נפשעת, במיוחד זו שבמהותה מגלמת את שנאת האחר, אשר צומחת - כמו בכל מקרה של לאומיות קיצונית, דהיינו פאשיזם - כאשר "דם ואדמה" משמשים כתכלית הפיתוי הנפשעי. לא קיימות "מטרות נעלות" שניתן להצדיק בהן סבל אנושי, לא קיים דבר העשוי להצדיק חורבן, כי אין דבר שניתן להצדיק בו מעשה פשע, ממש לא כלום. הייתי רוצה להסביר כך לפחות לעצמי על שום מה פרצה המלחמה המבישה הזו, הייתי רוצה, הגם שאני תופש בבהירות גדלה והולכת שאחרי כל התשובות תיותר שוב השאלה: למה ומדוע? אולי דווקא מפני שהייתי שם אינני יודע...

*

המלחמה תפסה אותי בפנית הרחובות הנקראים על שם קיקיץ' ואוזמו. שניהם נהרגו במלחמה הקודמת. חסן קיקיץ', סופר, נתקל ב-1942 במארב של הצ'טניקים⁴. דניאל אוזמו, צייר, נרצח באותה שנה במחנה הריכוז יאסנובץ. נכנסתי לעולם האמנות כחבר בתיאטרון החובבים "חסן קיקיץ'", שנקרא על שמו, ודניאל אוזמו היה דוד של המורה שלי לאסתטיקה, איוואן פוכט. כעבור חמישים שנה מרצח שני האמנים פגעה פצצת מרגמה בבית.

בלוז הפליט

הלוואי ולא הייתי כותב את הטקסט הזה. הלוואי ולא היתה קיימת כל סיבה שמישהו יכתוב זאת או שמישהו יזהה בכתוב את דמות פניו. ואולם המחבר כמעט תמיד חייב לדבר על מה שמציק לו, על מה שמבחינתו הלוואי ולא קרה לו. אלא שאי-אפשר לברוח מעצמך, במיוחד כשצרתך היא צרת רבים, כשאסון היחיד אינו אלא גורל אחד המוכפל במיליונים. בתוך כך אני חושב על הנחשול הכביר של בני אדם המציף את שטחי יוגוסלביה לשעבר, ואירופה, והעולם... רוח רעה ענקית המקיפה את כדור הארץ - רעת הפליטים. משעה שגם חיי נעשו שזורים ברקמת הרעה הזאת, נעשיתי מודע היטב לתיאורו מבשר הרעות של היינריך בולוב (Heinrich Bollob) את המאה העשרים כ"מאת הפליטים" ושירו של ר"ה אודן 'בלוז הפליטים' נעשה קרוב ללבי.⁵

הנה, בעיר הזו עשרת אלפים נפש.
חלקם חיים בארמונות, אחרים בבקתות:
אבל לנו, יקירתי, אין מקום, אין לנו מקום.

4. צ'טניקים - לאומנים סרבים.
W.H. Auden, Refugee Blues, 1939 : 5

מסוימת או שלפחות אינו עשוי לפי מידתם. הם אזרחים שאינם אזרחים. וזאת לא רק בארץ שאליה הגיעו שלא ברצונם, אלא לעתים קרובות גם בארץ שעזבו. שאם לא כן, איך להסביר את איומיהם של כמה מבכירי סראייבו, השוללים את זכות השיבה מאלה שעזבו את עירם? ברור שבכך מופרות כל הנורמות המשפטיות, המוסריות והציוויליזציוניות, אבל גם אין זה קל לחזור למקום שבו מאיימים עליך, ולו ברמז בלבד.

אין חזרה הביתה, מלאכי, אין חזרה...
התייצבנו בפני הוועדה; הציעו לי לשבת
ובאדיבות הציעו לשוב בעוד שנה.
ולאן נלך היום, יקירה, היום - לאן נלך?

המארחים שלנו נוהגים בנו באדיבות. כשאדם הגיח מתוהו ובוהו אחוז מלחמה אל ארץ חוק ומשפט, אין גבול להתפעלותו מהזכויות שבהן, כך נרמה לו, זכה בלי כל תמורה מצדו. אבל בו בזמן, בד בבד עם הרגשת ההקלה המגביטה בלבו ניצנים של הכרת תודה, הוא מתנסה בתסכולים חדשים. ההלם הגדול הראשון מתחולל במישור השפה. מאמרו של ויטגנשטיין, האומר שגבולות השפה הם גבולות העולם, מקבל כעת משמעות קיומית ברורה. ככל שאי ידיעת השפה מציקה לאנשים חסרי השכלה, השפעתה אף יותר אימתנית למי שהשפה משמשת לו אמצעי לביטוי ישותו העצמית. מה יעשה, למשל, שחקן שאנגלית איננה שפת אמו? המרב שיוכל להשיג הוא, גם זאת בתנאי שהוא מוכשר במיוחד ושהמזל שיחק לו, לשחק על הבמה דמויות מהגרים ולהיות גם על הבמה מה שבחיים היה רוצה לשכוח. גם לסופרים אין זה קל יותר "שירה היא מה שהולך לאיבוד בתרגום" - כפי שטוען רוברט פרוסט. טקסט מתורגם לעולם איננו הטקסט שלי. השפה - אומר הסופר - היא מולדתי. מעתה תהיה לו השפה שהוא חי בה, והאחרת, זו המתחיה בחלומותיו. בצדק הוא חרד פן בשום מקום לא יהיה "כבית". רבים יותר, כמוכן, אלה שהתקשורת הלשונית משמשת להם בעיקר כדי "להתמצא בחיים". כל אחד מהם לומד את השפה, הוגה את הברותיה כמי שעבר אירוע מוחי. שפה חדשה - תרבות חדשה לגמרי. רבים מהם נשארים נטועים לעד בעולם שאינו קיים עוד, מבחינה רוחנית נעדרים בעולם שבו הם חיים. עכרם נכזה, ההווה שלהם עלוב, והעתיד... הם נתקפים בתערובת של אימה, פחד והלם. המודעות לאי וראות מלווה כל צעד מצעדיהם. על כן לעתים כה קרובות, בהיותם קרועים בין נעורים שחרבו וזקנה נעדרת ביטחון, גם בהווה אין הם מסוגלים עוד לחיות במלוא מובן המילה. הדיסאוריינטציה הקיומית הופכת לאיום יומיומי. במקרים לא מעטים אפילו סופר שעל פי טבע עיסוקו יכול להישאר מרוכז בעצמו, משאבדה לו ארצו מתחיל לחשוב על הימנעות מכתובה. לשם מה להיות סופר כשאין לך קוראים "משלך"?

הגענו לכנס ברוב עם. הדובר קם ואמר:

"אם נקבל אותם, הם יגזלו מאיתנו את לחם חוקנו"
הוא דיבר עליך ועלי, יקירה, עליך ועלי.

רק בארץ מולדתי אני אדון לגורלי, עלוב ככל שיהיה. בכל מקום אחר שאליז אני הופך לזר החייב להיכנע למה שזר לו, או מכל מקום להסתגל למשהו שאינו ממש קרוב אליו. אמרתי: שפתי, אפילו היא אומרת לי שרק בה אוכל להיות משוחרר לגמרי, לבטא את עצמי בשלמות, ושמכחינתי כל שפה אחרת לעולם תישמע כתרגום משפתי שלי. עולם זר הנו זר כי אין לי זכות קיום בו (במובן הרחב): כל מה שיש בו מצביע על כך שאני זה, משמע שאני "מוזר", שאני מהגה, אורח שפעם אמור להסתלק, שאינני שייך לעולם הזה לא על פי הטבע, לא על פי ההיסטוריה ולא על פי זכויות האזרח. אובדן הבית האישי מותיר אדם ללא זכות להשמיע את קולו, חסר ביטחון, חסר השפעה ביחס לשאלות יסוד הנוגעות לגורלו. הוא מרגיש כי נקלע אל התממשות עולמו של יוסף ק: "אני שמח לקראתך כל עוד אתה עומד בפתח", אומר שומר החברה הפתוחה - "אבל איני יכול

לתת לך להיכנס, גם אם אני מברך על בואך, לא מפני שבמקרה זה אתה עשוי להחליף אותי, אלא מפני שכאן גם בשבילי אין עוד מקום. And I wish you best of luck anyway". במולדת - אחד פחות. בניכר - אחד יותר מדי. הפליט הוא הבלאסט, משקל מאזן.

נדמה לי שאני שומע רעמים משמים:

והיה היטלר שהכריז ברחבי אירופה: "הם חייבים למות!"
עלינו הוא חשב, יקירה, הוא עלינו חשב.

וכמה מצאצאיו הרחוקים של היטלר חוזרים ומשמיעים את קולם ברמה? כמה אנשים עשויים להינצל עוד רק על ידי בריחה? וגם אז - בדומה לפליטים מרואנדה - שוללים מהם אפילו את הזכות להישאר בחיים, או שאת פניהם מקבלים הפשיסטים, תומכי מוסולי ומרעיו. אף אחד לא עוזב את מולדתו סתם כי מתחשק לו, איש אינו מפנה לה עורף אם מצוקה גדולה אינה כופה עליו לנוס על נפשו. האם אדם ללא מולדת הוא אדם ללא כישורים? האם אז - בדומה לניקולאי ברז'ניקוב על לונדון - המוצא ההוגן הוא בהתאבדות? בכל אנציקלופדיה טובה מתוארות מצוקות הפליטים לכל פרטיהן, אבל ההבנה הזו אינה עוצרת בעד איש. הכל פחות רע מן המלחמה, שהיא הרעה מכל... הגירה פוליטית וכלכלית הכרחית, ואילו הגירה בגלל מלחמה - כפויה. איש מאלה אינו שונא את ארצו, אלא את מה שאילץ אותו לעזוב אותה. כל מה שכונן את חיי עשוי להתמצות במבט שלי על הרחוב. אבל ביתי מצוי בכל זאת ויותר מכל בתוך תוכי. אינני במקום שבו לא אוכל עוד להיות מה שהנני באמת. ומצד שני, הרגשתי פתאום כאילו פוקדים עלי להסתלק: לא מעצמי, אלא ממה שאינני רוצה להיות. מפני מה בורחים עמים שלמים? מדבר הצפוי לכל יחיד לנוכח האיום שאיש, ממש אף אחד, לא יוכל להיות מה שבחר להיות. ופירוש הדבר: שאיש לא יוכל להיות בן חורין. אדם אינו בורח בגלל איום (הוא מתגונן מפניו), גם לא בשל הפחד (המשתק אותו), אלא מפני הסכנה

לאבד את זכותו הבסיסית - הזכות להיות בן אדם.

ראיתי את כלבת הפודל בסוודר הקטן.

ראיתי איך הדלת נפתחת והחתולה נכנסת.

אבל הם לא יהודים גרמנים, יקירה, לא יהודים גרמנים.

כן, לאדם יש מולדת אחת ויחידה - כל השאר הוא מקום שאינו קיים - אבל הוא יכול לעזוב אותה כשתחיל לטעון שהיא חשובה ממנו. אמנם, לא מעטים ולא נדירים הם אלה הטוענים שצריך להישאר במולדת גם כשהיא נתונה למשיסת פרשי האפוקליפסה. הגרוע מכל מה שאז יכול לקרות לאדם הוא להאריך ימים.

*

ירדתי אל הנמל ונעמדתי על הרציף.

ראיתי דגים השוחים כאילו היו חופשיים.

במרחק עשרה צעדים בלבד מעמנו, יקירה, במרחק עשרה

צעדים בלבד.

פליט הוא אדם שבבריחתו נחלץ מסוג אחד של סבל והופך לשבוי בתוקף מעמדו. הוא יודע שהנסיבות הפכו אותו לחסר בית, ולא חוסר כישורו או כישוריו. לעתים הוא עוד חושב, בגאווה, שפעם נמנה עם הטובים והמצליחים, והוא נזכר בעצב שבעתיה, במקרה הטוב ביותר, ידמה אך בקושי לעצמו כפי שהיה. אך בקרבו עדיין מפעמת אנרגיה אדירה. אבל איך לממש אותה, אם הנסיבות אינן מאפשרות לו לבטא באופן חופשי את יכולותיו. לא מדובר רק במגבלות משפטיות אלא גם במימוש הפוטנציאל הייחודי לפליט, שאינו עשוי להתממש לא בעבודה "שחורה" הנכפית

6. Oswald Mosley (1896-1980) פוליטיקאי בריטי, מייסד "איגוד הפאשיסטים הבריטי".

בדומה לאידיאה של העולם אצל קאנט, אפשרית רק כרעיון המולדת, האינ היא רק מערכת המורכבת מהמון השלכות אישיות? אם מולדת היא בסופו של דבר רק היכן שאני יכול לממש את ישותי במלואה, רק המקום שיקירי וכל אשר לי שוכנים בו, האם עדיין אוכל להרגיש געגוע למה שאינו קיים עוד, למה שנחרב לבלי שוב? אין שיבה אל מה שהיה, אי אפשר לחזור אחורה אל המזכרת. אסור לאדם לחטט בפצע שאך בקושי העלה ארוכה. אלא שבשום מקום אחר לא יקדמו את פניו ב"ברוך הבא הביתה!" אז אם צודק נובליס, הטוען שכל פילוסופיה היא כמיהה למכורה, הרי שפעם כולנו עתידים לשוב הביתה, אפילו אם הבית אינו קיים. אמנם, אולי רק כמי שמפליגים לעבר איי הפילוסופיה; מהם אל אטלנטידה, מהם אל אוטופיה.

פרדרג פינצי (Predrag Finci), שנולד בסרביה ב-1946, הוא פילוסוף וסופר הכותב מסות ופרוזה הגותית. פינצי סיים תואר שלישי בלימודי פילוסופיה באוניברסיטת סראיבו, השתלם בפריז ועד 1993 שימש מרצה לאסתטיקה בפקולטה לפילוסופיה

בעירו. במלחמת שנות התשעים היגר מארצו ומאז הוא מתגורר וכותב בלונדון. הוא פרסם ספרים רבים בתחום עיסוקו האקדמי, וכן מאמרים בנושאים שונים לרבות קטעי פרוזה אוטוביוגרפית ששובים בה היבטים פילוסופיים ואסתטיים. עד היום פרסם 15 ספרים בקרואטית ושניים באנגלית. בספרו *אמנות הנכחד* אסתטיקה מלחמה והשוואה (שמתוכו נבחרו הקטעים) הוא עוסק בשאלות הנוגעות למה שבין אמנות למלחמה במובן הרחב, החל במה שבין אמנות לבין ייצוגי השוואה ובהתייחס לקשת רחבה של נושאים ובהם גם המלחמה בבוסניה, אמנות ויצירה בעידן המלחמה והפליטות (בשילוב פרטים מניסיונו האישי, כבסיס לתובנות בנושאים אלה), אמנות הנאצים ותרומתה ל"טוהר האתני", טיבה וסכנתה של אמנות המגויסת על ידי משטר טוטליטרי, רדיפת האמנות ה"דקדנטית" ובריחת אינטלקטואלים ואמנים מפני משטר טוטליטרי הרואה באמנות כלי להאדרתו, ועוד.

הקטעים שתרגמתי לקוחים מן הפרק הראשון בספר זה, שבו - תחת הכותרת "התיק האישי" - נידונים נושאים אלה ואחרים בהקשרם לניסיונו האישי של המחבר, החל בשאלת הזהות היהודית בימינו וכלה במשמעותם של חיי פליטות ובמראה פניה של בעיה עתיקת ימים - מלחמה כפוייה וחורבן חיי היחיד - בלבוש בן זמננו.

עליו ולא כיוצר על פי הזמנה. אני והמעשה שלי אחד הם רק אם אני בן חורין לעשותו. אם המעשה נכפה עלי, הרי ששוב אין זו דמותי שלי כי אם דמות פני האילון. הדגים שוחים כאילו היו חופשיים; אדם שאינו חופשי עוסק ביצירה כאילו היה יוצר. למרבה המזל, אין הוא שוכח כי פעם יוכל לשוב ולהיות מה שהנו, וכי אפשרות כזאת עשויה להימצא במרחק עשרה צעדים ממנו. ככל שברגע מסוים עשוי המרחק להיראות בלתי עביר, אפשר לגשר עליו...

טיילתי ביער, ראיתי ציפורים על העצים;
אין להן פוליטיקאים והן מזמרות פטרות מדאגה.
אין הן יצורי אנוש, יקירה, אין הן יצורי אנוש.

אין אדם יכול לגור "בעולם", גם לא לארגן את חייו האזרחיים "בדרך". אין הוא יכול להיות "כדימוי ספרותי". אני יודע שמקור הפטריוטיזם הוא מצד אחד אידיאולוגי ומצד שני בורגני, כפי שאני יודע שכלל שמעלים על נס את ה"היימאט" (Heimat) נשרך בעקבותיה קיטש רומנטי מבשר רעות, אשר מהדהד גם ביצירתו של היידגר Erde, ועם זאת איני יכול שלא להזדהות רגשית עם כל מי שאיבד את מולדתו. רבים מהם מתנחמים במחשבה שבכל מהפכה ה"אצולה" היא שמהגרת מארצה. ושהם נמצאים "פה" רק מפני שלא יכלו עוד להיות "שם". בעולם נוכרי - שבו אין זרים רומנטיים הבאים ממרחקים אלא מהגרים המפרפרים בחיים קיקיוניים כלשהם - עד מהרה כולם מתמודדים עם בעיית האינטגרציה, ההסתגלות או ההתבוללות הגמורה. אמנם, לרוב הפליט מקווה לשוב. אבל הוא ישוב רק אם יצליח בכך. אלה שהגורל לא נטה להם חסד ימשיכו במסעם, מוסוים באלמוניות, חווים את המפח שהחיים הנחילו להם. לבסוף נהפך כל סיפור על המהגר לסיפור על תודעתו האומללה של הגל, החצויה בין שני יעדים. עד שכל זה לא יהפוך לגעגוע נכאים חרישי.

חלמתי שראיתי בית בן אלף קומות,
עם אלף חלונות ואלף דלתות;
גם אחד מהם לא היה שלנו, יקירה, גם אחד מהם לא שלנו.

מאות אלפי אנשים היגרו מבוסניה. הם נמלטו ממגפת "הטיהור האתני" ומן המלחמה האכזרית, שבה לאומיות מיליטנטית חברה לעבריינות מכל מין וסוג. כעת הם נודדים בעולם. הם אינם תיירים, כי התייר יודע מאין יצא, לאן פניו מועדות, לאן הוא יכול לשוב. פליט הוא אדם חסר כיוון - חסר אוריינטציה בכל מובן. אין זה משנה אם בתוך כך הוא טוען שמולדתו היא המקום שלבו נמצא בו או המקום שבו טוב לו. אין זה משנה אם גורש או פשוט ברח. בגיהנום הלאומיות המיליטנטית אי אפשר היה להמשיך; כי העניין לא היה בכך, אם מישוהו יוכל להיות סרבי, מוסלמי, קרואטי... אלא האם בכלל יוכל להיות. מן החשכה שירדה על בוסניה איש לא יצא בלי צלקת, או בפנים שמחות...

ברדת השלג עמדתי ברחבת הקרח הענקית;
אלפי חיילים צעדו בסך.
חיפשו אותך ואותי, יקירה, חיפשו אותך ואותי.

אלה שנחלצו מתוהו המלחמה יודעים מה גדול ערך החיים עצמם, אבל חלומות הביעותים לעולם לא יפסיקו להזכיר להם מה שעבר עליהם. מבחינתם המלחמה לעולם לא תגיע סופית אל קצה. מבחינתו של כל אחד מהם, מהו הזיכרון אם לא "דם, יזע ודמעות"? אפילו בחלומותי אין עוד חסד. תמונות של עליבות, מצוקה ומועקה רודפות זו את זו. אבל גם של עדנה, שכל אדם חש כשהוא מפנה מבט אל הדרך שעבר. במחוז אידיאל הזיכרונות הופכת המולדת לגן עדן אבוד. מכאן שאין זה מקרה שמבחינתם של רבים, ובמיוחד מבחינת האמן היוצר, המכורה הופכת למחוז מדומייני, שהכיסופים בו עזים מן המציאות. נכון ש"העולם" הוא ניגוד של הבית והביתי, ולא דווקא משהו אחר. אבל כלום אין המולדת,